

ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ

©2018 ГАПОНЕНКО Г. І.

УДК 338.48 (477)

Гапоненко Г. І. Використання потенціалу сільських територій Харківської області в контексті розвитку сільського зеленого туризму

Метою статті є дослідження потенціалу сільських територій Харківської області в умовах активного розвитку сільського зеленого туризму в регіоні. Розглянуто особливості розвитку цього виду туризму в Україні в цілому. Відзначено поступове зниження впливу таких найбільш стримуючих сільськогосподарську діяльність чинників, як фінансові обмеження та погодні умови. Окреслено основні проблеми розвитку сільського зеленого туризму в Харківській області, проведено його SWOT-аналіз. Підкреслено наявність високого природно-рекреаційного потенціалу та широкої мережі колективних засобів розміщення, більшість з яких сконцентрована у м. Харкові та Вовчанському районі. Однак в області відчувається дефіцит якісного рекреаційного сервісу, який би сприяв розвитку внутрішнього та в'їзного туризму. Найбільше об'єктів зеленого туризму знаходяться у Вовчанському, Дворічанському, Зміївському, Ізюмському та Нововодолазькому районах. У результаті аналізу виявлено пріоритетні соціальні та економічні завдання з управління потенціалом сільських територій на Харківщині.

Ключові слова: потенціал сільських територій, сільський зелений туризм, агросадиба, туристичні послуги.

Рис.: 1. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 9.

Гапоненко Ганна Ігорівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: gaponenkoanna1987@gmail.com

УДК 338.48 (477)

UDC 338.48 (477)

Гапоненко А. И. Использование потенциала сельских территорий Харьковской области в контексте развития сельского зеленого туризма

Haponenko A. I. Using the Potential of Rural Areas of Kharkiv Region in the Context of the Rural Green Tourism Development

Целью статьи является исследование потенциала сельских территорий Харьковской области в условиях активного развития сельского зеленого туризма в регионе. Рассмотрены особенности развития этого вида туризма в Украине в целом. Отмечено постепенное снижение влияния таких наиболее сдерживающих сельскохозяйственную деятельность факторов, как финансовые ограничения и погодные условия. Обозначены основные проблемы развития сельского зеленого туризма в Харьковской области, проведен его SWOT-анализ. Подчеркнуто наличие высокого природно-рекреационного потенциала и широкой сети коллективных средств размещения, большинство из которых сконцентрировано в г. Харькове и Волчанском районе. Однако в области ощущается дефицит качественного рекреационного сервиса, который бы способствовал развитию внутреннего и въездного туризма. Больше всего объектов зеленого туризма находятся в Волчанском, Дворичанском, Змиевском, Изюмском и Нововодолажском районах. В результате анализа выявлены приоритетные социальные и экономические задачи по управлению потенциалом сельских территорий на Харьковщине.

The article is aimed at researching the potential of rural areas of Kharkiv region in conditions of active development of rural green tourism in the region. The article considers the features of development of this type of tourism in Ukraine as a whole. The author specifies a gradual decline in the impact of the factors, most discouraging agricultural activities, such as financial constraints and weather conditions. The main problems of development of the rural green tourism in Kharkiv region are indicated, a SWOT-analysis is carried out. The presence of a high natural-recreational potential and a wide network of collective means of accommodation, most of which are concentrated in the city of Kharkiv and Volchansk raion, are emphasized. However, there is a shortage of quality recreational services in the region that would facilitate the development of domestic and inbound tourism. Most of the green tourism facilities are located in the Volchansk, Dvorichna, Zmiev, Izium and Nova Vodolaha raions. As a result of the analysis, the priority social and economic tasks on management of the potential of rural territories of Kharkiv region are identified.

Ключевые слова: потенциал сельских территорий, сельский зеленый туризм, агроусадьба, туристические услуги.

Keywords: potential of rural areas, rural green tourism, agricultural homestead, tourist services.

Рис.: 1. **Табл.:** 3. **Библ.:** 9.

Fig.: 1. **Tbl.:** 3. **Bibl.:** 9.

Гапоненко Анна Игоревна – кандидат экономических наук, доцент кафедры туристического бизнеса и страноведения, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)

Haponenko Anna I. – PhD (Economics), Associate Professor of the Department of Tourism and Country Studies, V. N. Karazin Kharkiv National University (4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: gaponenkoanna1987@gmail.com

E-mail: gaponenkoanna1987@gmail.com

Незбалансований розвиток окремих сільських регіонів нашої країни, пов'язаний з нерівними територіальними можливостями, зростання міграційного відтоку сільського населення в міста, незадовільний рівень розвитку соціальної та інженерної інфраструктури, відсутність умов для альтернативної зайнятості, збільшення розриву в рівні та якості життя між містом і селом зумовили загострення соціальних проблем села. У зв'язку з цим рішення проблем економічного та соціального роз-

витку сільських територій набувають в сучасних умовах пріоритетне значення для суспільства й особливу актуальність для наукових розвідок у цьому напрямі.

На нашу думку, сільський туризм, орієнтований на використання природних, культурно-історичних та інших ресурсів для створення та пропозиції туристичного продукту, слід розглядати як один з перспективних напрямків підприємницької ініціативи на селі та сталого розвитку сільських територій. Питання розвитку сільського зеленого туризму в Укра-

їні досліджується такими вітчизняними вченими, як В. Безсонюк, М. Волошина, Г. Ємець, Ю. Зінько, В. Євдокименко, О. Король, Ю. Кушнір, М. Лендел, О. Любіцева, В. Мацол, Т. Пінчук, М. Рутинський, А. Чудновський та ін.

Сільський зелений туризм визнано окремим видом туризму, розвиток якого є пріоритетним напрямом державної політики, у статтях 4 та 6 Закону України «Про туризм», № 324 від 15.09.1995 р. Право особистих селянських господарств займатися сільським зеленим туризмом визначено в статті 1 Закону України «Про особисте селянське господарство», № 742 від 15.05.2003 р. Усе ж таки потрібно відзначити, що статус сільського зеленого туризму в Україні ще остаточно не визначений, тому це становить значну проблему для розвитку такої діяльності. Перш за все, це пов'язане з тим, що державні та господарські діячі часто розуміють визначення сільського туризму по-різному. По-друге, відсутність чіткого правового поля стримує створення економічної стратегії розвитку цього виду туризму, програм підтримки та допомоги.

Щодо визначення поняття, то ми солідарні з авторами М. Рутинським і Ю. Зінько в тому, що сільський туризм – це відпочинковий вид туризму, зосереджений на сільських територіях, який передбачає розвиток туристичних шляхів, місць відпочинку, сільськогосподарських і народних музеїв, а також центрів з обслуговування туристів з провідниками та екскурсводами [8].

В Україні найбільший розвиток сільський зелений туризм отримав в Карпатах. Це значною мірою обумовлено природними умовами, розвиненою санаторно-курортною інфраструктурою з джерелами лікувальних мінеральних вод, наявністю відомих гірськолижних курортів, таких як Славське і Буковель, які приваблюють любителів зимового відпочинку. Позитивну роль саме в становленні сільського туризму в Карпатському регіоні зіграв традиційно високий рівень безробіття, який змусив населення самостійно вирішувати проблеми власної зайнятості шляхом розвитку цього сектора туризму, користуючись сприятливою кон'юктурою останніх років. Найменш розвинений сільський зелений туризм у Східній Україні.

Загальну кількість агросадиб, які приймають туристів, визначити дуже важко, оскільки основна їх частина (за різними оцінками, до 80–90%) перебуває «у тіні», тобто є незареєстрованою. Говорячи про прості традиційні села України, постає проблема, як привабити в них туристів. Співвітчизники часто не сприймають село як місце для відпочинку чи відпустки, оскільки багато людей з міста мають там родичів або дачу, куди вони періодично приїжджають і займаються сільськогосподарською діяльністю. Отже, ці верстви населення аж ніяк не зацікавлені приїхати відпочивати саме в таке село.

Галузі обслуговування забезпечують базові потреби туриста. Це транспорт, зв'язок, охорона здоров'я, служба побуту, громадське харчування. Торгівля, зв'язок і громадське харчування переважно є розвинутими майже в усіх українських селах, найбільша проблема виникає з охороною здоров'я, тобто кваліфіковані медичні послуги можуть бути надані далеко не в кожному населеному пункті. Тому у 2016 р. у рамках концепції сільського розвитку була прийнята програма створення шести агорекреаційних кластерів [5]. І наразі вона поступово впроваджується. Це Миколаївська область – курорт «Коблево», Полтавська область – кластер «Диканька», Чернігівська область – «Козацьке село», Одеська область – «Екопарк «Формушівка», Київська область – «Медведено», Херсонська область – «Лазурне» та «Арабатська стрілка». За розрахунками профільного міністерства прогнозується, що це дозволить створити близько 3,5 тисяч робочих місць. Тобто сільське населення отримуватиме можливість долучитися до розвитку бізнесу, знайти у цій сфері своє застосування, з точки зору обслуговування.

За даними Державного комітету статистики України, з 2010 по 2018 рр. вплив різних факторів, що стримують сільськогосподарську діяльність, змінили свою вагу [7]. З графіка маємо змогу спостерігати поступове зниження впливу таких найбільш стримуючих чинників, як фінансові обмеження та погодні умови (рис. 1).

На думку власників агропідприємств, нестачі робочої сили немає, оскільки зайнятість у сільському господарстві завжди є способом життя українського селянина та джерелом прибутку від праці на землі. Але, разом з тим, маємо наявне перевищення пропозиції робочої сили на селі відносно до її попиту. Так, чисельність сільського населення Харківської області станом на 1 січня 2017 р. становила 522 396 осіб, або 19,34% від загальної кількості населення регіону [3]. За період з 2015 по 2017 рр. кількість сільського населення скоротилася на 1,35% (з 529 570 до 522 396 осіб) [3], тобто маємо його поступове скорочення, перш за все, за рахунок трудової міграції в результаті незатребуваності трудових ресурсів.

Взагалі Харківська область є одним найбільших регіонів України, який має високий виробничий і соціальний потенціал та за рівнем розвитку інфраструктури посідає одне з провідних місць в Україні. Харківська область належить до регіонів з найвищим рівнем розвитку транспортної інфраструктури, яка включає залізничне, автомобільне та авіаційне сполучення, а також розгалужену систему громадського транспорту. Крім того, Харківська область посідає перше місце в Україні за протяжністю автомобільних доріг загального користування (понад 9,6 тис. км), з них майже 98% – з твердим покриттям [6].

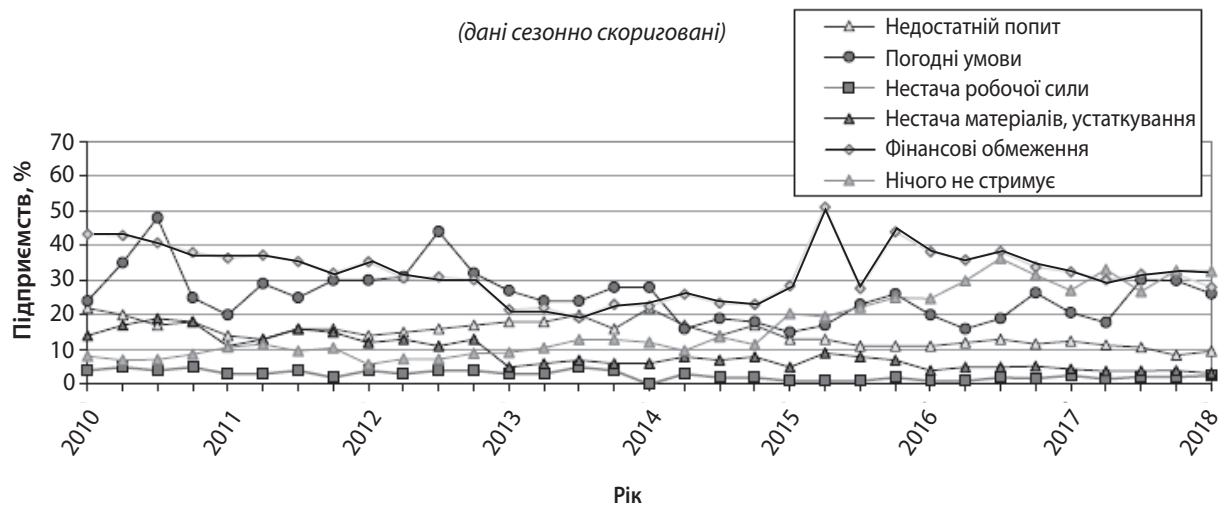

Рис. 1. Фактори, що стримують сільськогосподарську діяльність в Україні [7]

За рівнем розвитку транспортної підсистеми в загальноукраїнському рейтингу Харківська область посідає 7 місце [6]. Це пов'язано, насамперед, із зменшенням вантажо- та пасажирообороту, яке спостерігалось протягом останнього часу через скороченням міжнародного транспортного сполучення з Російською Федерацією та внутрішнього сполучення із Донецькою та Луганською областями [1].

Протягом останнього часу в Харківській області спостерігається покращення екологічної ситуації, що не в останню чергу пов'язано зі зменшенням кількості екологічно небезпечних підприємств та скороченням викидів ними забруднюючих речовин.

За індексом розвитку рекреаційної системи Харківська область посідає останнє, 22 місце в Україні [6]. Попри те, що область має високий природно-рекреаційний потенціал і широку мережу колективних засобів розміщення, що нараховує 221 одиницю (3% від їх загальної кількості по Україні), більшість цих засобів сконцентрована у м. Харкові та Вовчанському районі. Крім того, в області відчувається дефіцит якісного рекреаційного сервісу, який би сприяв

розвитку внутрішнього та в'їзного туризму. Як наслідок, протягом 2014–2016 рр. на Харківщині кількість туристів скоротилася майже удвічі і у 2016 р. склала 40,4 тис. осіб проти 71,4 тис. у 2014 р. (табл. 1).

Харківська область володіє достатнім потенціалом для подальшого розвитку індустрії гостинності. Так, у 2016 р. кількість готелів і аналогічних засобів розміщення склала 172, з одночасною ємністю 14 355 місць. Кількість осіб, яких було розміщено, налічувала 268 793, що на 5% більше, ніж у попередньому році, але на 10% менше, ніж у 2011 р. (табл. 2).

Значною мірою на таку ситуацію вплинула наближеність Харківської області до зони проведення антитерористичної операції та низка терористичних актів, що були скоєні в самому Харкові [2]. Також потрібно відзначити відсутність на Харківщині потужної реклами агросадіб і подібних до них місць сільського відпочинку. Перш за все, це пов'язано з тим, що селяни воліють не афішувати свій підробіток. Більшість вважають, що займатися сільським зеленим туризмом дорого.

Таблиця 1

Туристичні потоки в Харківській області за період 2011–2016 рр., осіб

Рік	Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності області	Із загальної кількості туристів		
		іноземні туристи	туристи – громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи
2011	74038	550	57852	15636
2012	105663	1701	87814	16148
2013	91648	591	53831	37226
2014	71437	–	68046	3391
2015	31233	6	25946	5281
2016	40429	1	33716	6712

Джерело: складено за [3].

Колективні засоби розміщування в Харківській області за період 2011–2016 рр.

Рік	Кількість колективних засобів розміщування, од.	Кількість місць, од.	Кількість розміщених, осіб
2011	197	16584	299613
2012	221	17541	301361
2013	222	17971	321018
2014	200	16028	258815
2015	192	15339	255024
2016	172	14355	268793

Джерело: складено за [3].

Для розвитку цього виду відпочинку можна залучати сторонні фінанси. Свого часу така практика провадилась в Карпатському регіоні, коли селяни отримували від західних донорів гранти на розвиток свого бізнесу. На Харківщині, своєю чергою, можна отримати гроші на інтеграцію переселенців із зони АТО та Криму, а також взяти кредит для початку свого бізнесу. Сільський туризм наразі – один з тих видів діяльності, яку можна розпочати з невеликим стартовим капіталом.

Що стосується категоризації об'єктів сільського зеленого туризму в Україні, вона проводиться в рамках програми «Українська гостинна садиба». У Харківській області цей процес здійснює Харківське регіональне відділення Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні. Станом на 1 лютого 2017 р. до всеукраїнської мережі об'єктів сільського зеленого туризму увійшли 37 садиб Харківської області [4]. Причому у 2016 р. офіційно функціонували тільки 2 агросадиби, а вже у 2017 р. до них приєдналися ще 35. Це свідчить про стрімкий розвиток сільського зеленого туризму в регіоні. В управлінні культури і туризму облдержадміністрації відзначають, що найбільше об'єктів зеленого туризму сконцентровано у Вовчанському, Дворічанському, Зміївському, Ізюмському та Новоодолазькому районах.

Перша зелена садиба з'явилася на Харківщині у 2003 р. у Дворічанському районі, селі Мечникове. «Родинну хату» презентували того ж року в м. Київ на виставці «Українське село запрошує», де її було відзначено дипломом за кращу презентацію традицій і обрядів українського села.

Уже кілька років у селі Мелихівка Новоодолазького району гостей приймає хутір зеленого туризму «Вороння слобідка». На території є будиночки, де на кілька днів можуть зупинитися туристи. Гості хутора можуть погодувати тварин, порибалити, покататися на конях або відправитися на екскурсію в орнітологічний заказник «Чаплі».

Екосадиба «Ордівська слобода» (Нововодолазький район) – унікальний проект сільського зеленого туризму для нашої країни в цілому. У проекті максимально задіяне місцеве населення. Хутір будується з використанням старих українських технологій з місцевого будівельного матеріалу, а сучасні будівельні матеріали використовують мінімально. Завдяки цьому відбувається відродження культури будівництва та технологій.

У селі Іванівка Ізюмського району у 2016 р. відкрилась екологічна база відпочинку – Фазенда «Виноград». Приваблює туристів до Фазенди насамперед потужна арт-складова. Тут постійно відбуваються яскраві культурні заходи – концерти та різні івенти. Того ж року це місце було базовим табором харківських пластунів [9]. І таких успішних прикладів організації садиб на Харківщині вже безліч.

Доцільність розвитку сільського зеленого туризму в Харківській області також доводить SWOT-аналіз (табл. 3), який дає змогу об'єктивно оцінити переваги такого виду туризму та розробити ефективні заходи щодо упередження можливих проблем.

Проведений аналіз дозволив сформулювати такі шляхи вирішення існуючих проблем розвитку сільського зеленого туризму в Харківській області:

- ✦ розробка концепції розвитку сільського туризму на державному та регіональному рівнях з урахуванням національних і місцевих умов;
- ✦ формування нормативно-правової бази у сфері сільського туризму;
- ✦ проектування та пропозиція пакетів туристичних послуг для різних цільових аудиторій з метою організації індивідуального та сімейного туризму;
- ✦ розробка маркетингової стратегії просування регіональних туристичних ресурсів Харківської області на внутрішньому і міжнародному ринках;
- ✦ популяризація історичних, культурних і природних пам'яток;

SWOT-аналіз сільського зеленого туризму в Харківській області

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Значний природно-рекреаційний та культурно-історичний потенціал	1. Високий рівень ручної праці в деяких галузях сільського господарства
2. Дешева робоча сила	2. Відсутність інвестицій у галузь
3. Активний розвиток транспортної та дорожньої інфраструктури	3. Близькість до зони АТО
4. Відносно недорогі тури	4. Відсутність достатньої туристичної інформації про регіон
5. Сільська культура та самобутність, що збереглися до наших днів	5. Недостатність кваліфікованої робочої сили в галузі
6. Розвинена індустрія гостинності в регіоні	6. Недостатньо розвинена соціальна інфраструктура села
Можливості	Загрози
1. Збільшення зайнятості сільського населення	1. Політична та економічна нестабільність в країні
2. Сповільнення процесу міграції робочої сили за кордон	2. Відсутність нормативно-правової бази функціонування суб'єктів сільського зеленого туризму
3. Використання Інтернет-ресурсів для промоції сільського зеленого туризму	3. Недостатнє стимулювання галузі з боку держави
4. Гнучка цінова політика	4. Відсутність професійного досвіду як персоналу, так і господарів агросадиб
5. Відновлення пам'яток історії та архітектури	5. Висока конкуренція з боку суб'єктів сільського зеленого туризму сусідніх регіонів
6. Діяльність сільських громад стимулюватиме благоустрій всієї місцевості	6. Екологічне навантаження на природні ресурси в результаті припливу туристів

- ✦ формування позитивного іміджу та впізнаності Харківської області на туристичному ринку;
- ✦ залучення інвестицій в туристичну індустрію на основі державно-приватного партнерства;
- ✦ формування системи підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів, зайнятих у туристичній індустрії;
- ✦ застосування сучасних інформаційних технологій, що дозволяє створити масштабний ринок сільського туризму в віртуальній формі;
- ✦ інформаційне та рекламно-інформаційне забезпечення просування регіональних сільських туристичних продуктів;
- ✦ некомерційне партнерство у формі організації асоціації власників агросадиб.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження можна підсумувати, що подальший розвиток сільського туризму сприятиме вирішенню ряду пріоритетних соціальних і економічних завдань з управління потенціалом сільських територій:

- ✦ забезпечення зайнятості сільського населення шляхом створення додаткових робочих місць;
- ✦ отримання додаткових джерел доходу;
- ✦ зниження відтоку населення із сільської місцевості, особливо перспективної молоді;

- ✦ збільшення податкових відрахувань до бюджету;
- ✦ реалізація та просування продукції та послуг під регіональними брендами;
- ✦ збільшення туристичного потоку в сільські райони Харківської області в результаті пропозиції конкурентоспроможного туристичного продукту;
- ✦ розвиток суміжних з туризмом галузей;
- ✦ відновлення об'єктів історичної та культурної спадщини;
- ✦ збереження народних ремесел, традицій і промислів.

Перехід до сталого розвитку сільських територій є комплексним завданням, для вирішення якого необхідні скоординовані зусилля виконавчих органів влади, органів місцевого самоврядування та бізнесу при активній участі населення, що живе на селі. Особливу увагу слід приділити стимулюванню соціальних ініціатив місцевих громад і економічної активності громадян шляхом залучення в розвиток туристичної індустрії. Своєю чергою, сільський туризм може стати таким, що самоорганізується, тобто здатним вирішувати основні соціально-економічні проблеми села. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Гапоненко Г. І., Кучечук Л. В. Вплив декомунізації на туристичну привабливість регіонів. *Бізнес Інформ*. 2017. № 3. С. 202–207.

2. Гапоненко Г. І. Вплив проведення Антитерористичної операції на розвиток туризму в Харківській області // Туристичний бізнес: світові тенденції та національні пріоритети : матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 27 жовтня 2017 р.). Харків, 2017. С. 49–50.

3. Головне управління статистики у Харківській області : офіційний сайт. URL: <http://kh.ukrstat.gov.ua>

4. До всеукраїнської мережі об'єктів зеленого туризму увійшли 37 садіб Харківської області. URL: <http://kharkivoda.gov.ua/news/84649?sv>

5. Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015–2020 роки : Проект 26 жовтня 2015 р. URL: <http://minagro.gov.ua/system/files/Єдина%20комплексна%20стратегія%20розвитку%20сільського%20господарства%20та%20сільських%20територій%20на%202015–2020.pdf>

6. Інфраструктура регіонів України. Пріоритети модернізації : аналітичне дослідження // ГО «Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень», Фонд імені Фрідріха Еберта. Київ, 2017. 108 с.

7. Очікування сільськогосподарських підприємств щодо перспектив розвитку їх ділової активності // Держстат України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/fin/rp/selo/selo_u/arj_selo_2018.htm

8. Рутинський М. Й., Зінько Ю. В. Сільський туризм : навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 271 с.

9. У село не до бабусі. URL: <http://www.slk.kh.ua/news/oblast-online/u-selo-ne-do-babusi.html>

REFERENCES

“Do vseukrainskoi merezhi ob'ektiv zelenoho turizmu uviishly 37 sadyb Kharkivskoi oblasti” [All-Ukrainian network of objects of green tourism includes 37 farms of the Kharkiv region]. <http://kharkivoda.gov.ua/news/84649?sv>

Haponenko, H. I. “Vplyv provedennia Antyterrorystychnoi operatsii na rozvytok turyzmu v Kharkivskii oblasti” [Influence of Anti-Terrorist Operation on Tourism Development in Kharkiv region]. *Turystychnyi biznes: svitovi tendentsii ta natsionalni priorityty*. Kharkiv, 2017. 49–50.

Haponenko, H. I., and Kuchechuk, L. V. “Vplyv dekomunizatsii na turystychnu pryvablyvist rehioniv” [Influence of decommunization on the tourist attractiveness of the regions]. *Biznes Inform*, no. 3 (2017): 202–207.

Holovne upravlinnia statystyky u Kharkivskii oblasti : ofitsiyni sait. <http://kh.ukrstat.gov.ua>

Infrastruktura rehioniv Ukrainy. Priorityty modernizatsii : analitychne doslidzhennia [Infrastructure of the regions of Ukraine. Priorities for modernization: analytical research]. Kyiv, 2017.

“Ochikuvannia silskohospodarskykh pidpriemstv shcho do perspektyv rozvytku yikh dilovoi aktyvnosti” [Expectations of agricultural enterprises about the prospects of their business activity]. *Derzhstat Ukrainy*. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/fin/rp/selo/selo_u/arj_selo_2018.htm

Rutynskiy, M. I., and Zynko, Yu. V. *Silskyi turizm* [Rural tourism]. Kyiv: Znannia, 2006.

“U selo ne do babusi” [The village is not up to my grandmother]. <http://www.slk.kh.ua/news/oblast-online/u-selo-ne-do-babusi.html>

“Yedyna kompleksna stratehiia ta plan dii rozvytku silskoho gospodarstva ta silskykh terytorii v Ukraini na 2015–2020 roky : Proekt 26 zhovtnia 2015 r.” [Unified Integrated Strategy and Action Plan for Agricultural and Rural Development in Ukraine for 2015–2020: Project October 26, 2015]. <http://minagro.gov.ua/system/files/Єдина%20комплексна%20стратегія%20розвитку%20сільського%20господарства%20та%20сільських%20територій%20на%202015–2020.pdf>